

Nordisk frikår och ambulans kämpade i andra boerkriget

Sveriges aktiva roll i införandet av demokratiska reformer i nutidens Sydafrika är säkert bekant för de flesta. En mer okänd historia är att den svenska opinionen under det andra boerkriget 1899–1902 hyste starka sympatier för den grupp som ofta fått symbolisera apartheidpolitiken, boerbefolkningen. Stödet var också konkret. På boersidan deltog 46 svenskar, varav nästan en tredjedel stupade vid slaget vid Magersfontein. I samma krig deltog också en skandinavisk sjukvårdsenhet i form av en oxdragen ambulans med en norsk läkare och tre svenska sköterskor.

Vid enheten för medicinens historia vid Lunds universitet pågår ett projekt som analyserar svensk sjukvårdspersonals frivilliga deltagande i krig och konflikter i modern tid. Insatserna lämpar sig väl för historiska studier då de bildar avgränsbara skeenden som kan ställas mot varandra för att analysera olika former av utveckling. Fokus har särskilt lagts på hur motiv och konsekvenser för frivilligengagemang varierat genom tiderna [1].

Den europeiska koloniseringen av södra Afrika inleddes på Kaphalvön under mitten av 1600-talet. Framför allt var det holländare som emigrerade och blev upprinnelsen till boerbefolkningen, även kallade afrikaaner. Flera krig mot den svarta befolkningen följde när boerna sökte utvidga sina domäner. I slutet av 1700-talet kom även britter till området, varpå ytterligare spänningar uppstod om maktfördelningen. Boerna förflyttade sig då mot nordost och bildade i mitten av 1800-talet de två oberoende staterna Transvaal och Oranjestaten. Några decennier senare visade sig dessa två länder vara mycket rika på guld och diamanter, framför allt i närheten av städerna Kimberley och Johannesburg. Storbritannien ökade då sina anspråk på områdena, vilket kom att leda till två krig. Endast det andra boerkriget 1899–1902 ska behandlas i den här artikeln.

Även om boernas armé besegrades efter cirka sex månaders strider fortsatte ett långdraget gerillakrig

i ytterligare två år. Under denna tid drog Storbritannien på sig en fientlig världsoption på grund av de koncentrationsläger som upprättades för tillfångatagna boerfamiljer, där många kvinnor och barn avled på grund av svält och sjukdom [2].

Under 1800-talets slut var svenska tidningar av samtliga politiska valörer mycket positiva till boernationerna. Transvaal och Oranjestaten skildrades som lantliga paradiser som hyllades för sin nationalism, enkelhet, religiositet och renrasighet [3]. Det brittiska imperiets intentioner beskrevs därmed som »Ett orättfärdigt krig för att krossa ett litet men modigt och duktigt folk» [4].

Den svenska emigrationen till Sydafrika utgjorde naturligtvis endast en bråkdel av den till Amerika men var ändå relativt omfattande. Vissa källor uppger att omkring 1500 svenskar bodde i Johannesburg under guldruschen i slutet av 1800-talet. Många arbetade i gruvindustrin, men även yrkeskunniga personer inom andra näringar flyttade till den expansiva regionen [5]. En av dessa var Frans Petter Lindblom, som var gynekolog med sjukgymnastkompetens och dessutom hade varit elev hos

OXDRAGEN AMBULANS

Den skandinaviska ambulansen färdades i en så kallad »Vortrekkerwagn«, som hade ett högt kapell och drogs av 12 oxar. Den tjänstgjorde i anslutning till den skandinaviska kåren i kriget och förflyttades i november 1899 till fronten vid Magersfontein, nära Kimberley.

BOERNA KAPITULERAR Boer lägger ner sina vapen vid Slap Kranz den 30 juli 1900.

Fotograf okänd
(National Cultural History Museum, Pretoria)

majoren och livmodermassören Thure Brandt. Orsaken till hans emigration 1892 var avsikten att starta ett gymnastiskt institut i Johannesburg. Han kom därmed att bidra till en av Sveriges största kulturexporter genom tiderna, spridandet av sjukgymnastiken [6]. Några år senare flyttade också två av hans systrar till Sydafrika, Anna och Elin Lindblom. Fröknarna Lindblom hade gedigna yrkesutbildningar, båda var rödakorssystrar, men Anna var dessutom sjukgymnast och barnmorska [7].

Vid krigsutbrottet i oktober 1899 organiserades i Transvaal en frivilligkår som lockade 113 skandinaver att anmäla sig, däribland 46 svenskar. Många var sjömän, och de flesta saknade militär utbildning. Den drivande kraften bakom kåren var den svenske ingenjören Christer Uggla, som var chef för de lokala järnvägsverkstäderna. Samtidigt bildades också en skandinavisk ambulans. Med ordet ambulans avses här en äldre betydelse som omfattar all rörlig sjukvård i fält. En norsk läkare, Wilhelm Bidenkap, som arbetade som provinsialläkare i Swaziland, blev utsedd till chef. Även fröknarna Lindblom beslöt sig för att delta liksom Hildur Svensson, rödakorssyster från Göteborg. Boerregeringen erbjöd resor och fri mat till de utlänningar som ställde upp i kriget. Lön skulle utbetalas först i efterhand, beroende på krigets utgång. Med bakgrund av den knappa ersättningen kan man ana att ett ideologiskt motiv bör ha varit närvarande. De sökande som ansågs olämpliga för strid, exempelvis på grund av närsynthet, rekryterades till ambulansen, som därmed även fick sex sjukvaktare [8].

Vid en militär jämförelse kan Storbritannien sägas utgöra dåtidens absoluta militära supermakt med en modernt utrustad armé av erfarna elitsoldater och en välutvecklad militärsjukvård. Boerna hade en värnpliktsarmé med ett helt frivilligt deltagande. De var duktiga skyttar och vana vid terrängen men saknade i stort sett sjukvårdsenheter [9]. Krigssjukvården var i stället tänkt att utföras av landets provinsialläkare, som blev ålagda att själva utrusta en vagn med sjukvårdsmateriel och sedan åtfölja trupper från sitt distrikt. Denna plan visade sig vara svår att realisera, kanske eftersom betalning skulle ske först efter krigsslut. I stället kom boernas krigssjukvård nästan uteslutande att skötas av frivilliga utlänningar. Flera länder sände rödakorsambulanser, sammanlagt 12, där Holland och Tyskland kom att sända de största bidragen [10].

Den 16 oktober 1899 fick den skandinaviska frikåren sin första order, förflyttning mot Mafeking. Staden belägrades av boerna och försvarades av den brittiske översten Robert Baden-Powell, sedermera lord och grundare av scoutrörelsen. Frikåren utrustades med vapen och hästar, vilken var en ny erfarenhet för de flesta. Många hade aldrig tidigare suttit upp på hästrygg. Ambulansen tilldelades en stor vagn med kapell, dragen av 12 oxar [11].

Framkommen till utkanterna av Mafeking upprättade ambulansen ett fältsjukhus i en övergiven gård där man tog emot både sårade skandinaver och boer. Den norske läkaren imponerades av hur de sårade boerna fördrog sina skador med ro så länge de fick röka och slapp att ta av sig kläderna [12].

I slutet av november förflyttades den skandinaviska kåren och dess ambulans till fronten vid Magersfontein, nära Kimberley. Natten till den 12 december

GENERALEN GER UPP

Boergeneralen Piet Cronje (stående vid sin häst) kapitulerar till brittiske fältmarskalken lord Roberts efter slaget vid Paardeberg, den 27 februari 1900.

Foto: Perceval Landon (Times utsände), National Army Museum

FRIVILLIGA SJUKSYSTRAR

Tre svenska sjuksköterskor tjänstgjorde som frivilliga i den skandinaviska ambulansen. Anna Lindblom (stående), Elin Lindblom, (sittande till vänster) och Hildur Svensson arbetade i den rörliga fältsjukvården under stridigheterna.

1899 misstänkte boergeneralen Piet Cronje att britterna skulle attackera och sända fram ett antal trupper, däribland delar av frikåren, som spaningsstyrka. Olyckligtvis nåddes skandinaverna inte av den efterföljande ordern att återvända till skansarna. Som följd av detta blev de på morgonen omringade av ett skottskt elitförband. Av de ca 50 framskickade skandinaverna stupade ungefär hälften. Många sårades och blev tagna som krigsfångar. Mot förmodan vann dock boerna slaget, och skandinaverna blev hyllade som martyrer [13].

Då ambulansen färdades långsammare än frikåren anlände den till Magersfontein först dagen efter slaget och nåddes då av det dystra beskedet om frikårens undergång. Under den nästföljande dagens vapenvila åkte ambulansen ut till slagfältet för att leta efter överlevande. Man fann då bland annat två skandinaver som legat på slagfältet i ett och ett halvt dygn och plundrats på både skor och kläder. Tillsammans med sårade boer fördes de till ambulansens sjuktält. Nu följde en tid av intensivt arbete för ambulansen, med ett överflöd av sårade och ett underskott av resurser. Situationen blev än mer kärv när tre av sjukvaktarna tröttnade på sin tjänst och anslöt sig till de stridande förbanden. Efter två månader kunde boerna inte längre hålla skansarna och bläste till reträtt [14]. Sjuktälten var fyllda med sårade, och då ambulansen förfogade över endast sex mulsnor fick den stanna kvar.

Boernas militära ledning bekymrade sig heller inte över denna förlust. Dr Bidenkap konstaterar: »Cronje var som sædvanligt lige glad, enten han havde læger med sig eller ikke« [15]. Vid briterernas ankomst blev ambulansen dessvärre misstagen för en stridande enhet och beskjuten. Lyckligtvis kunde man hejda elden med vita flaggor innan någon sårades. Ambulansens personal blev tagen som krigs-

BRITTISK KANONAD
 Brittiska artillerister besjukter boernas ställningar vid Magersfontein i februari 1900. Kanonen är »Joe Chamberlain«, en konverterad örlogskanon av kaliber 4,7 tum.

Foto: Reinhold Thiele (Hulton Getty Collection)

fångar men tilläts efter några veckor att delta i vården av Cronjes nu besegrade trupper efter slaget vid Paardeberg. Därefter upplöstes ambulansen utan att återuppstå [16].

Samtidigt med den skandinaviska ambulansen deltog också en svensk läkare i en holländsk ambulans på boernas sida. Josef Hammar var redan under medicinstudierna en spänningssökare och ansökte då om att få följa med på ingenjör Andrées polarexpedition. Han blev inte antagen men blev i gengäld ansluten till Nathorsts polarexpedition för att finna den försvunne André. Någon månad efter hemkomsten i september 1899 för han till kriget i Sydafrika som rödakorsstipendiat [17]. Dr Hammar tjänstgjorde i kriget under sex månader. Han var utan tvekan av äventyrlig natur och sökte sig vid flera tillfällen till de mest intensiva striderna [18].

En nutida läsare av svenskarnas redogörelser slås av hur majoriteten av befolkningen knappt nämns. Ändå är de ständigt närvarande som bärare, kuskar eller kockar. De svarta betecknades »kaffrer«, och den ojämlika maktfördelningen lämnas okommenterad. Till exempel beskriver doktor Hammar det endast som ett smittspridningsproblem att en tyfoidsjuk kaffer inte fick komma till fältsjukhusen, utan vårdades på sin vanliga plats under oxvagnarna [19].

Utifrån tillgängliga källor går det inte att fastställa vad den skandinaviska ambulansen uträttade rent medicinskt. Dr Hammar, som tjänstgjorde under liknande former, ger en mer utförlig bild av medicinens dåtida förutsättningar. Som i alla äldre konflik-

ter var de sårade betydligt färre än de med medicinska åkommor. Den mest fruktade sjukdomen var tyfoidfieber då den enda tillgängliga åtgärden för fältambulanserna var att sända den drabbade bakåt i linjerna till sjukhusen. Diarrésjukdomar var ett annat vanligt problem och behandlades med kräkrot kombinerat med fasta och lavemang. För muskelsmärter fanns salicylsyra i pastiller, en dispenseringsform som ansågs utmärkt för fältbruk [20]. Könssjukdomar och alkoholmissbruk är klassiska militärmedicinska problem men har inte funnits dokumenterade i detta fall. Boerna var strängt religiösa och nyttjade inte alkohol.

Lätta finkalibriga gevär var en nyhet vid det förra sekelskiftet och ökade en soldats eldfrekvens. Trots detta konstaterade dr Hammar att de nya vapnen var mer humana än sina föregångare, då de gav relativt små ut- och ingångshål vid träff av mjukdelar. Hans förhoppning blev troligen grusad då det visade sig att skadorna blev explosionsartade vid träff av ben. Lyckligtvis följdes de militära innovationerna även av medicinska nyheter. Den holländska ambulansen medförde sin egen röntgenapparat, som visade sig vara ovärderlig för diagnostiken av skottskador [21].

Läkaren Wilhelm Bidenkap bodde kvar i Sydafrika till sin död [22], medan systrarna Lindblom flyttade tillbaka till Sverige efter några år och kom att vara yrkesverksamma i Stockholm [23]. Josef Hammar fortsatte ett något rastlöst liv, bland annat som militärattaché i rysk-japanska kriget, och bedrev vid sin död ett mindre jordbruk i Algeriet [24]. Efter en svensk insamling uppfördes 1908 ett monument vid Magersfontein över de stupade skandinaverna. Än i dag står där en sju meter hög sten omringad av fyra mindre för Danmark, Finland, Norge och Sverige. På den svenska står inskriptionen »De kunde icke vika, blott falla kunde de«, enligt tidens nationalromantiska ideal. 60 år senare uppfördes ett nytt monument för att hedra de stupade på båda sidor. Det svenska intresset hade då svalnat betydligt, och ingen officiell representant sändes att närvara vid invigningen [25]. Frikären och dess ambulans passade inte längre in i det historiska medvetandet och glömdes bort. Det skandinaviska monumentet återfinns dock i den första romanen på svenska direkt översatt från afrikaans [26]. »Magersfontein, O Magersfontein«, är en grovhuggen absurd berättelse om en fiktiv filminspelning av det historiska slaget. Sprungen ur apartheidsamhället fungerar den visserligen dåligt som politisk satir, men den har ändå ett värde genom att visa den självgodhet som följer när ett land har slutat att ifrågasätta sig självt och sin historia.

Tomas Gustafsson

doktorand, enheten för medicinens historia, Lunds universitet, ST-läkare, ögonmottagningen, Höglandssjukhuset, Eksjö

Peter M Nilsson

professor, överläkare, chef, enheten för medicinens historia, Lunds universitet